

**Изденүүчү Тургунова Гулмира Амантайовнанын
«Семиотика жана Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы «аалам» жана
«адам» концепттеринин котормодо берилиши (улуттук реалиялардын
негизинде)» аттуу 10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана
салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин
доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган
диссертациясына илимий кенешчинин**

П И К И Р И

Тургунова Гулмира Амантайовнанын «Семиотика жана Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы «аалам» жана «адам» концепттеринин котормодо берилиши (улуттук реалиялардын негизинде)» деген темадагы диссертациясы заманбап лингвистикалык изилдөөгө маанилүү салым болуп саналат, ал семиотика, когнитивдик илим жана маданий антропологиянын актуалдуу маселелерин көтөрөт. Эмгектин өзөгү «аалам» жана «адам» концепттеринин лингвокогнитивдик жана семиотикалык анализдери, ошондой эле Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы бул концепттердин репрезентацияланышы жана алардын котормодо берилиши болуп саналат.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгына төмөнкүлөр кирет:

1. Интердисциплинардык көз караш. Илимий иш когнитивдик лингвистика, семиотика жана лингвомаданият таануу ыкмаларын бириктирип, «аалам» жана «адам» концепттеринин структуралык, семантикалык жана стилистикалык өзгөчөлүктөрүн, ошондой эле алардын философиялык жана маданий контексттерге байланыштуу өз ара байланыштарын терең изилдөөгө мүмкүнчүлүк бере турган жаңы ыкма болуп саналат.

2. Семиотикалык ыкманы колдонуу. Семиотика изилдөөнүн негизги методологиясы катары каралып, «аалам» жана «адам» концепттеринин символикалуу жана белгилүү түзүлүштөрүн терең түшүнүүгө жардам берет. Бул иш айрым семантикалык жана стилистикалык өзгөчөлүктөрдү ачып, бул концепттердин Айтматовдун чыгармаларында жана алардын тилдер аралык котормолорунда кандайча өзгөрүүлөрүн иликтейт.

3. Көп тилдүү жана маданияттар аралык көз караш. Илимий иш кыргыз, орус жана англис тилдериндеги концепттерди салыштыруу аркылуу бул тилдердеги өзгөчөлүктөрдү аныктап, этномаданий жана экстралингвистикалык факторлордун котормо процесси жана анын натыйжаларына тийгизген таасирин изилдейт. Бул жаңычыл ыкма тилдер аралык салыштырууну жана маданий контексттердин өзгөрүшүн терең түшүнүүгө жол ачат.

4. Когнитивдик моделдердин адаптациясы. Иш когнитивдик лингвистиканын негиздерин колдонуп, Айтматовдун чыгармаларынын негизинде концептуалдык жана структуралык категорияларды адаптациялап, булардын тилиндеги өзгөчөлүктөрүн изилдөөгө мүмкүндүк берет. Бул когнитивдик процесстердин жана маалыматтын ишке ашуусун терең түшүнүүгө жардам берет, тил системасынан тышкары адамдын ойлонуусу жана кабыл алуусу боюнча жаңы маалыматтарды сунуштайт.

5. Философиялык жана антропологиялык аспектилердин изилдөөсү. Илимий иш «аалам» концептине философиялык, ал эми «адам» концептине антропологиялык маанилерди берүү боюнча жаңы изилдөөлөрдү сунуштайт. Айтматовдун чыгармаларында бул концепттердин терең социалдык жана философиялык мүнөзү талданып, кыргыз улуттук дүйнө таанымындагы орду аныкталат.

6. Котормодогу концептуалдык өзгөрүүлөр. Изилдөө Ч. Айтматовдун чыгармаларынын кыргызча түпнускасы менен англис (орус тили ортомчу тил катары) тилиндеги котормолорунда «аалам» жана «адам» концепттерин чагылдырган тилдик каражаттардын семантикалык жана стилистикалык өзгөрүүлөрүн анализдеп, котормо процессинде аталган концепттердин трансформациясын терең изилдейт.

Илшимий иш төрт баптан турат, ар бир бап теориялык талдоо жана практикалык анализдөө боюнча жогору деңгээлди көрсөтөт.

Бул баштапкы бөлүмдө семиотика жана когнитивдик лингвистика сыяктуу маанилүү илимий тармактардын теориялык негиздери каралат.

Семиотика белгилер системасын жана алардын маңызын, когнитивдик лингвистика болсо адамдын акыл-эс процессинин тилде чагылуусун изилдейт. Ошондой эле, маданият таануу тармагында белгилер жана концепттер маданий контексте кандайча иштеши жана өнүгүүсү изилденет. Бул бөлүмдө аталган илимдердин негизги түшүнүктөрү, алардын өз ара байланышы жана адам дүйнөнү кантип кабыл алып, аны түшүнүүсүнө болгон таасири жөнүндө кеңири айтылат. Изденүүчү Фердинанд де Соссюр, Чарльз Пирс жана Чарльз Моррис сыяктуу белгилүү окумуштууларга таянып, семиотикалык идеялардын өнүгүшүн жана алардын көркөм чыгармаларды талдоодогу маанисин көрсөтөт.

Докторант бул бөлүмдө семиотиканы маданияттын негизги бөлүгү катары карап, алардын кыргыз маданиятындагы концепттерди изилдөөдө колдонулушу боюнча кенен түшүндүрмө берет. Кыргыз маданиятынын алкагында семиотика элдин маданий, философиялык жана этикалык баалуулуктарын кантип чагылдырып көрсөтөрүн түшүнүүгө жардам берет, бул үчүн тил жана адабият сыяктуу белгилер системасы менен, ошондой эле символдор жана каада-салттар сыяктуу маданий тажрыйбалар колдонулат.

Чындыгында концепттерди семиотикалык жактан карап көрүү терең жана көп катмарлуу талдоону жүргүзүү үчүн керек болгон зарыл инструмент болуп саналат. Бул ыкма маданий концепттердин өнүгүшүн, алардын философия жана морал менен байланышкандыгын жана алардын кандай белгилик системалар аркылуу чагылдырылып, коомдун социалдык нормалары менен баалуулуктарын түзүүгө кандай таасир этерин түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Ошондой эле, бул бөлүмдө когнитивдик лингвистиканын негизги багыттары талданат; концептуалдык изилдөөлөр жана лингвосемиотиканын когнитивдик лингвистика менен байланыштары каралат. Мындан тышкары, иште Кыргызстандагы көркөм котормонун өнүгүшү жана лингвосемиотикага коюлган талаптар талкууланат. Бул, чыгарманын интерпретациясы жана которулушу үчүн маданий контекстти түшүнүү үчүн маанилүү болуп саналат.

Экинчи бапта изилдөө үчүн колдонулган материалдар жана методологияга көңүл бурулат. Изденүүчү методологияны терең түшүнүп, изилдөөнүн максаттарына жетүү үчүн тандалган ыкмаларды баса белгилейт. Бул бөлүм докторанттын изилдөөдө колдонуган методдорун түшүнүүгө жардам берет жана теориялык жана эмпирикалык маалыматтарды интеграциялоону көрсөтөт.

«Аалам» концептине арналган бөлүмдө изденүүчү көп кырдуу анализ жүргүзүп, философиялык, мифологиялык жана топонимикалык аспектилерди камтыйт. Изденүүчү «аалам» концептине философиялык катмарларды терең изилдеп, анын жаралышы тууралуу мифтерди жана кыргыз поэзиясында, оозеки чыгармаларда кантип чагылдырылганын талдайт.

«Адам» концептин талдоо да жогору деңгээлде жүргүзүлгөн. Изденүүчү философиялык антропологияны, адамдын жаралышы тууралуу мифтерди жана когнитивдик аспектилерди изилдеп, «аалам» жана «адам» концепттеринин системасында адамдын ролун толук түшүнүүгө жол ачат.

Үчүнчү бапта изденүүчү «аалам» концептинин семантикалык аспектилерин терең изилдеп, кыргыз маданиятында анын ролун ачып көрсөтөт. Диссертант мотивациялык белгилерден баштап, концепттин маданий жана тарыхый факторлорун изилдейт. Түшүнүктүк жана образдык белгилерди карап чыгуу менен автор анализди көп кырдуу кылат. Баалоочу жана символикалык аспектилерди талкуулоодо, «Аалам» концептинин маданий маанисин жана кыргыз идентификациясындагы ролун көрсөтөт.

Когнитивдик жана лингвистикалык талдоого арналган бөлүмдө изденүүчү концепттин когнитивдик аспектилерин терең изилдеп, анын компоненттерин жана символикасын карайт.

Изденүүчү «аалам» концептин макроконцепт катарында талдап анын когнито-тема талааларын аныктайт.

Берилген бапта Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы «аалам» концептинин лингвистикалык актуалдуулугуна токтолуп, концепти билдирген

тилдик каражаттарды бөлүп көрсөтүп, алардын котормодо кандайча берилгенин терең анализдейт.

Диссертациянын төртүнчү бабы «адам» концептинин когнитивдик белгилери жана маданий өзгөчөлүктөрү; Ч. Айтматовдун чыгармаларында алардын репрезентацияланышы жана котормодо берилиши» деп аталып, «адам» концептин изилдөөгө арналат. Изилдөөчү концепттин лингвистикалык маанисин терең талдап, кыргыз жана британ маданияттарындагы маанисин ачып көрсөтөт.

Берилген бап когнитивдик белгилерден башталып, адамдын иш-аракеттерин, сырткы түзүлүшүн, ички дүйнөсүн жана жеке касиеттери изилденет. Мындай талдоо адамзаттын татаал табиятын түшүнүүгө жардам берет, ошондой эле бул аспектилердин адабиятта кантип чагылдырылганын жана котормодо кандайча берилгенин көрсөтөт.

Андан ары, изденүүчү «адам» концептин «аалам» концептин түзгөн негизги элемент катары көрсөтөт, б.а. Ч. Айтматовдун чыгармаларынан алынган мисалдар аркылуу бул эки концепттин өз ара байланышын жана алардын бирин-бири толуктап турарын баса белгилейт.

Төртүнчү баптын маанилүү аспектилеринин бири катары кыргыз жана британ менталитеттеринин өзгөчөлүктөрү жана алардын «адам» концептин калыптандыруудагы таасирлери берилген. Диссертант улуттук маданияттын жана менталитеттин адамдык түшүнүктөргө кандай таасир тийгизерин изилдейт. Бул кыргыз жана британ маданияттарындагы айырмачылыктарды жана окшоштуктарды түшүнүүгө жардам берет.

Докторант изилдеп жаткан «аалам» жана «адам» концепттерин Айтматовдун чыгармаларында терең түшүнүү үчүн, маданий жана когнитивдик коддордун теорияларына да кайрылган. Ошондой эле концепттерди билдирген тилдик каражаттардын лексикалык-семантикалык жана семиотикалык мүнөздөмөсүнө көңүл буруп, аларды которууда колдонулган котормо моделдерин талдаган.

Жалпысынан, төртүнчү бап илимий мазмуну менен бай, терең иштелип чыккан, Гулмира Амантайовна теориялык концепцияларды практикалык мисалдар менен ийгиликтүү айкалыштырган, бул изилдөөнү актуалдуу кылат.

Диссертацияда берилген жыйынтыктар терең талдоо жана кенен материалга негизделген, бул болсо иштин илимий жөндөмдүүлүгүн ырастайт жана бул изилдөөнүн жыйынтыктары лингвистика илимин өнүктүрүүгө зор салым кошуп, Ч. Айтматовдун чыгармачылыгына болгон кызыгууну жогорулатат, бул жергиликтүү жана эл аралык илимий чөйрөдө өзгөчө маанилүү экендигин баса белгилей кетсек болот.

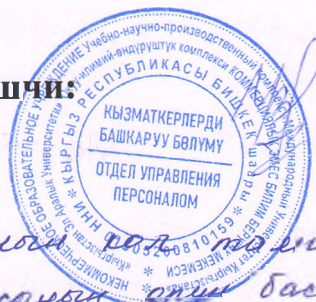
Жалпысынан, изденүүчүнүн диссертациясы оригиналдуу жана маанилүү илимий изилдөө болуп, жогорку илимий негиздүүлүк жана практикалык баалуулукка ээ, ошону менен бирге бул илимий иш заманбап филологиялык билимдин өнүгүшүнө жана кыргыз адабиятынын контекстинде маданий-семиотикалык процесстерди тереңирээк түшүнүүгө өзүнүн салымын кошот деп ишенем.

Демек, изденүүчү **Тургунова Гулмира Амантайовнанын** «Семиотика жана Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы «аалам» жана «адам» концепттеринин которулуп берилиши (улуттук реалиялардын негизинде)» деген аталыштагы 10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын ыйгаруу жоболору жөнүндөгү Кыргыз Республикасынын Улуттук аттестациялоо комиссиясынын талабына толук жооп берет.

Илимий кенешчи:

З. Караева филология

илимдеринин доктору, профессор

З. Караеванын ролу маанилүү аяк.
Ж. Б. Б. Башталгычтын ролу басары
Туратшова те.